

**ՌՈՒՍ ԱՌԱՋԱԴԻՄԱԿԱՆ ԳՐԱԿԱՆՈՒԹՅԱՆ ԵՎ ՀՐԱՊԱՐԱԿԱՆՈՍՈՒԹՅԱՆ
ՊՐՈՊԱԳԱՆԴԱՆ ԳՐԻԳՈՐ ԱՐԾՐՈՒՆՈՒ «ՄՇԱԿՈՒՄ»**

ԼԻԴԱ ԳԵՎՈՐԳՅԱՆ

XIX դարի երկրորդ կեսի հայ հասարակական մտքի պատմությունն անխազելիորեն կապվում է հայ նշանավոր հրապարակախոս Գրիգոր Արծրունու և նրա հրատարակած «Մշակ» թերթի հետ: «Մշակի» լույս ընծայումը շրջադարձային երևույթ էր հայ մամուլի պատմության մեջ: Ինչպես դարակեսի ռուս իրականության մեջ, այնպես էլ 70—80-ական թվականներին Անդրկովկասում կապիտալիզմի զարգացումը, որի ջատագովն էր եվրոպական տիպի հայկական թերթը, ուղեկցվում էր գաղափարական սուր պայքարով: Ներկայացնելով բուրժուական առաջադիմության գաղափարական ամբիոնը, «Մշակը» առաջադրում է բուրժուական բարեփոխումների իր ծրագրերը, կռիվ հայտարարում իր դարն ապրած հին հաստատություններին ու մտածողությանը և ռուս արևմտականների նման եռանդուն ջանքեր թափում եվրոպական քաղաքակրթության նվաճումները յուրացնելու համար: Լինելով ռուսական կողմնորոշման ամենաշեղծ պաշտպաններից մեկը հայ իրականության մեջ, Արծրունին «Մշակի» էջերում առանձնահատուկ ուշադրության է արժանացնում ռուս գրականությանը և հրապարակախոսությունը: Եվ դա հասկանալի է: Ռուս ազատագրական մտքի որոնումները արգասավորվելու էին փրկության ուղիների հայտնությունը ոչ միայն ռուս ժողովրդի համար:

Արծրունու ռուսական կողմնորոշումը սնվում էր քաղաքական նկատառումներից, երբ հզոր պետության հովանին ազգային ապահով գոյություն և անարգել զարգացում էր խոստանում հայ ժողովրդին: Ռուսական առաջադեմ մշակույթին և հասարակական մտքի բարձր դրսևորումներին անմիջապես հաղորդակցվելու, նրա բարերար ազդեցության տակ ազգայինը զարգացնելու հրենարավորություն ու հեռանկարը մղում էին Արծրունուն «Մշակ» թերթը դարձնել այն ամուր լծակներից մեկը, որի վրա հենվելու էր մշակութային փոխադարձ կապը: Թերթի համար առաջադիր խնդիր էր ծանոթացնել իր ընթերցողներին ռուս գրողների, հրապարակախոսների ստեղծագործություններին, պրոպագանդել ռուսական առաջադիմական հրապարակախոսության ձեռքբերումները, դրանց մեջ փնտրելով նաև այն հարցերի պատասխանը, որոնք հասունացնում էր հայ իրականությունը և որոնք իրենց լուծմանն էին սպասում: «Մշակի» գրական քաղաքականության ելակետն էր՝ դասեր քաղել ռուս գրականությունից, սնունդ առնել ռուս հրապարակախոսության կենսաբեր ակունքներից, ռուս նշանավոր գրողների ու հրապարակախոսների ստեղծագործությունը դարձնել մեր ժողովրդի հոգևոր սեփականությունը, նրանց միշտ վերապահելով այն նշանաձողերի դերը, որոնց պետք էր ձգտել, հետևել, ընդօրինակել:

Գ. Արծրունու «Ժողովուրդը և ինտելիգենցիան» առաջնորդող հոդվածը՝ ծրնվել է հայկական իրականության հասունացած հարցերը ռուսական հասարակական կյանքի համանման իրողություններին համադրելու ձգտումից: Արծրունին ուշադիր հետևում էր, թե ռուսական մամուլը ինչպես է քննարկում մշտավորականության և ժողովրդի փոխհարաբերության հարցերը, որ «Մշակին» հուզող առաջադիր պրոբլեմներից էր: Գնահատելին այն է, որ Արծրունին իր կողման բարձրության վրա է տեսնում ռուս մտավորականության այն մասը,

1 «Մշակ», 1882, № 47 (այսուհետև տարեթիվը և համարը կտրվեն հղվող հոդվածների վերնագրերին համ մեջբերումներին կից):

որը «մոտենում է ժողովրդին, մտերմանում նրա հետ, դառնում է դիտող, հետադիտող, ակամա հաստատում է բարեկամական, մտերմական կապեր աշխատող ամբոխի մեծամասնության հետ, հետախուզում է այն բնական, հասարակական, տնտեսական օրենքները, որոնցով կառավարվում է ժողովուրդը: Ինտելիգենցիայի այդ մասը հետևում է ճիշտ գիտությունների մեթոդին, նրա շրջանից են դուրս գալիս այժմյան ողու ժողովրդական գրողները, որոնք հետազոտում են ամբոխի տնտեսական, բարոյական և հասարակական կյանքը, թե իրենց ամսագրական ժանր տեսությունների և թե վեպերի ու պատկերների մեջ»: Հայ մտավորականության այսպիսի գործունեություն է փափագում տեսնել Արծրունին, ձգտում «Մշակի» միջոցով փարատել դրա պակասը: «Համալսարանականները ժողովրդի մեջ» հոդվածում (1881, № 232) Արծրունին գրում է. «Գոնե մեր համալսարանականները հետևեին ողու համալսարանականների օրինակին, որոնք ցրվելով գյուղերում, դիտում են ժողովրդի կյանքը, ուսումնասիրում են նրան և ներկայացնում են ողու ժամանակակից գրականությանը գեղեցիկ վեպեր և պատկերներ ժողովրդական կյանքից, որոնց մեջ նուրբ կերպով քննված է թշվառ, աղքատ, տգետ ժողովրդի կյանքի հոգեբանական կողմը... Այդ տեսակ վեպիկներով լի են այժմ ողու ամսագրները, մանավանդ «Отечественные записки» ամսագիրը»:

Հետաքրքիր է այն փաստը, որ ողու հեղինակ Տիմոշենկոյի «Կոփը հարստահարության դեմ» վեպը և հայտնի բժիշկ Պիրոգովի հիշատակարանը, որ հրատարակել էր «Русская старина» ամսագիրը, առիթ են ծառայում Արծրունուն գրելու «Ինտելիգենցիա և ամբոխ» առաջնորդող հոդվածը (1887, № 111): Ի՞նչն էր մղել հայ խմբագրին համագրելու այդ իրարից տարբեր ստեղծագործությունները:

Տիմոշենկոն իր վեպում պատմում է, թե ինչպես երկու հարուստ գյուղացիներ իրենց շանքերով ստեղծում են գյուղական ընկերակցություն, համայնքի համար հողեր գնում, կատարելագործված հողամշակություն մտցնում, և գյուղը դառնում է բարեկեցիկ, իսկ գյուղացիները ազատվում են հարստահարիչներից: Իսկ Պիրոգովի հիշատակարանում Արծրունուն գրավել էր կրթված երիտասարդության ուժերով և ղեկավարին հաստատությունների միջոցով ժողովրդին կրթելու գաղափարը: Նրա եզրակացությունն անվերապահ է. «առաջարկված միջոցներից թե՛ առաջինը և թե՛ երկրորդը համակրելի և գործադրելի են: Ցանկալի է, որ երկուսն էլ գործադրվեն և իրականություն ստանալին»:

Դժվար չէ նկատել, որ ողուական լիբերալ հրապարակախոսությունից քաղված այս միջոցները համեմատելի են Արծրունու «գյուղափրկիչ» ծրագրին, որն ի վերջո հանգում էր գյուղը կապիտալիզմի ուսերի վրա դնելու պահանջին: Դրանք նա միանգամայն հանձնարարելի է գտնում նաև հայ գյուղի համար, պայմանով, որ այն օգտվեր ղեկավարին ինքնավարությունից:

Հայ նոր գրականության զարգացման հասարակական խթանների մեջ Արծրունին մեծ նշանակություն էր տալիս 40-ական թվականների ողու հասարակական շարժումներին: «Հայոց նոր գրականությունը» առաջնորդող հոդվածում (1882, № 242) նա ուղղակի նշում է, որ 40-ական թվականների «հզոր գրականական շարժումը Ռուսաստանում իր ներգործությունն ունեցավ քիչ ժամանակից հետո և հայերի մտավոր շարժման վրա»: Աբովյանի, Պատկանյանի, Նազարյանի, Նալբանդյանի, Շահազիզի, Բաֆֆու, Պոռոյանի, Դոդոխյանի և այլոց հանգես գալու, «Հյուսիսսփայլ», «Կոռնկա», «Արծվի Վասպուրականի» և այլ պարբերական հրատարակությունների հայտնվելու իրողության մեջ նա «մեր ամբողջ գրականական նոր շարժման» սկիզբ առնելու և ինքնահաստատման փաստն է տեսնում: «Մշակը», կոչված համարելով այդ նոր շարժմանը սատարելու, մեր գրականության զարգացման հեռանկարը գծելու համար փորձում է խորամուխ լինել ողուական հասարակական գրական տարբեր հոսանքների մեջ՝ նրանց մեջ հանձնարարելի ուղղությունը առանձնացնելու և հենց այդ պրոպագանդելու համար: Նրան ոգևորում է մի բնականոն իրողություն. «Ինչպես երե-

վում է, ամեն մարդկային հասարակության մեջ համանման երևույթներ են պատահում» (1883, № 32), ուրեմն մեծ ազդի պատմությունը, թե հեռու և թե մոտիկ անցյալի, կարող է դպրոց լինել այն ժողովրդի համար, որը նոր է ոտք դնում նրա անցած ճանապարհը:

Արծրունու համակրությունը հասարակական այն հոսանքի կողմն է, որը Արևմտյան Եվրոպայի զարգացման շափանիշ էր դիտում՝ ռուս արևմտականների: Ինչու է Արծրունին իր հայացքը դարձրել դեպի նախառեֆորմյան Ռուսաստանի հասարակական այդ հոսանքը: Իր զարգացմամբ ոչ միայն Եվրոպայից, այլև Ռուսաստանից ետ մնացած հայ իրականության մեջ հասարակական զարգացման ուղիների վերաբերյալ բանավեճը նոր էր մտնում իր կիզակետը: Հայ ժողովրդի՝ ֆեոդալական կապանքներից ազատագրվելու ձգտումները Անդրկովկասում անցկացված անկատար բուրժուական ռեֆորմներով չէին փարատվել: Արծրունին հայ արևմտական էր, եվրոպական քաղաքակրթության նույնպիսի նախանձախնդիր պրոպագանդիստ, ինչպիսին ռուս արևմտականներն էին 40—50-ական թվականներին: Նա ամեն լուսավոր բան, ամեն առաջադիմուհիուն կապում է այդ քաղաքակրթությունը յուրացնելու հետ:

Արծրունու կարծիքով ռուս դասականները հատկանշում են ո՛չ միայն հայրենի գրականության զարգացման մայրուղին: Նրանց համեմատությամբ կարող է գնահատվել ու արժեքավորվել ամեն մի նոր անուն աշխարհի այլևայլ ժողովուրդների գրական անդաստաններում: Գրական երկը արտահայտում է ժողովրդի ազգային ոգի, ներշնչված է ժամանակի առաջադեմ մտքերով, օգնում է ժողովրդին բարոյակրթվելու: սրանք մշտապես առաջադրվող շափանիշներ են, որոնք ներկայացվում են ամեն մի գրական ստեղծագործության: Արծրունին, անշուշտ, միշտ հավատարիմ է մնում իր սոցիալ-քաղաքական հայացքներին, որոնց սահմանագիծը բուրժուական առաջադիմությունն է՝ եվրոպական քաղաքակրթությամբ իր իրավունքները հաստատած:

Փորձելով որոշել Ժուկովսկու, Պուշկինի և Լերմոնտովի տեղը ռուս մտավոր շարժման բարդ հոսանքների մեջ, նրանց համարում է արևմտյանների բանաստեղծներ, դատապարտելով այդ գրողներին սեփականելու սլավոնաֆիլների ձգտումները (1883, № 32): «Երկու բանաստեղծների մահը» առաջնորդող հոդվածում (1887, № 11) տխուր խորհրդածություններ անելով հունվարի 29-ի օրվա առթիվ, երբ ուղիղ 50 տարի առաջ այդ օրը Դանտեսի ձեռքով սպանվեց Ալեքսանդր Պուշկինը, իսկ 1829 թ. նույն օրը Ալեքսանդր Գրիբոյեդովը հոշոտվեց պարսից մոլեռանդ ամբոխի ձեռքով, Արծրունին մի խորհրդանշական կապ է տեսնում այս անժամանակ մահերի միջև. «Երկուսն էլ սպանվեցան երիտասարդ հասակում, այդպիսով չկարողանալով շարունակել զարգացնել իրենց հանձարը, չկարողանալով շարունակել ընծայել ռուսաց գրականությանը իրենց հրաշալի ստեղծագործությունները, այն ստեղծագործությունները, որոնք շնչում էին ազատամիտ ոգով, առաջադեմ զգացմունքով, հնության ու խավարի դեմ անխնա բողոքող ուղղությամբ»: Պուշկինի ճակատագիրը կիսեց նաև Լերմոնտովը, վաղամեռիկ բանաստեղծների շարքը շարունակեց Նադսոնը... պատահականություն է սա, թե օրինաչափություն: Արծրունին փորձում է իմաստավորել երևույթը. խավարի կապանքների դեմ ընդվզող զգայուն ոգիները չեն դիմանում շրջապատող ծանր մթնոլորտին, և դրանից առաջ է գալիս նրանց այս կամ այն ձևով տարածման մահը:

«Նեկրասով» բանասիրական ընդարձակ հոդվածը (1876, № 2) գրվել է ռուս մեծ բանաստեղծի և մամուլի նշանավոր գործչի մահվան առթիվ: Արժեքավորելով ռուսաց երեւելի բանաստեղծին՝ գրական վաստակը, որը «կարողացավ մտցնել իր անունը ռուսաց պատմության մեջ» իբրև նրա մեծ պոետներից մեկը, «Մշակը» առանձնահատուկ ակնածանքով նշում է ռուս Ժուկովսկու մատուցած նրա անգնահատելի ծառայությունը՝ իբրև նրա լավագույն ամսագրի խմբագրի. «Ամենից փառավոր ժամանակամիջոցը Նեկրասովի գործունեության վերաբերում է «Современник»-ի ժաղկած ժամանակին... Ռուսաստանի մատենագիր Նեկրասովը գիտեր իր շուրջը ժողովել այնպիսի անձինք,

որոնք առաջադեմ մտքերի ամենից երևելի գործիչներն էին: Քանի որ նրան հաջողվում էր աշխատակիցների ընտրության մեջ, քանի որ նա թիկն էր տալիս այնպիսի անձանց վրա, որպիսին Դոբրոլյուբովն էր, նա իր տեղումն էր...»: Մեկ ուրիշ առիթով «Մշակը» նորից նշում է նեկրասովի կատարած դերը ռուս գրականության և հասարակական մտքի զարգացման գործում. «Ամենքը Ռուսաստանում հիացած են նեկրասովի գրվածքներից, ամեն մարդ նրա ոտանավորների մեծ մասը անգիր գիտե. այդ բանաստեղծությունները քիչ չնպաստեցին և ռուս ժողովրդի կյանքի, նրա բարոյական լավ կողմերի հետ ծանոթացնելուն» (1886, № 21): Ուշագրության է արժանի նաև այն փաստը, որ ընդգրծվում է, թե այդ բանաստեղծությունները նպաստեցին միլիոնավոր ճորտերի ազատության գործին:

Ոչ թե սոսկ ծանոթացնել ռուսական կյանքին, այլ առանձնացնել այդ կյանքի այն իրողությունները, որոնք կօգնեն հայ իրականության մեջ առաջադիմության ճանապարհը հարթելուն. ահա այսպես էր հասկանում Արծրունին իր թերթի խնդիրը:

Հայ հոգևորականության դեմ մղած իր պայքարի արդարացիությունը հաստատելու այլևայլ միջոցների հետ «Մշակը» վկայակոչում է և «ռուս պայծառամիտ կրիտիկոս» Դոբրոլյուբովի կարծիքը՝ հոգևոր հաստատություններն ու դրանց սպասավորներին քննադատելու անհրաժեշտության և օգտակարության մասին: «Ինչ վերաբերում է հոգևոր սպասավորների անձնական պակասություններին, այստեղ, կարծեմ, հարկավոր էր կատարյալ ազատություն տալ գրելու ամեն բան առանց սահմանափակման և այնքան ավելի համարձակ, որքան ավելի բարձր է այն հոգևոր անձը, որի վրա գրում են», — Մոսկվայի թղթաթանգարանում (1881, № 94) հրապարակած Դոբրոլյուբովի այս խոսքերը ծանրակշիռ հենարան են «Մշակի» համար: Եարունակելով մեջբերումները Դոբրոլյուբովի հոդվածից, թղթակիցն իր նամակն ավարտում է այսպիսի եզրակացությամբ. «Հռչակավոր կրիտիկոսի հայտնած մտքերը ամենապարզ կերպով ցույց են տալիս, որ հոգևոր գործունեության և կենցաղավարության թույլ կողմերի վրա հարձակվելը ոչ թե մի վնասակար հակաեկեղեցական վարմունք է, այլ մի անհրաժեշտ պահանջ: Եկեղեցին առանձին բան է, նրա սպասավորները՝ առանձին: Միայն վատը հարվածելով, անկարգությունները քրքրելով, պակասությունները մտրակելով և բոլոր անվայել երևույթները անխնա քննադատության տակ գցելով՝ կարելի է հասնել այն նպատակին, որ հոգևորականությունը ապրի, վարվի և գործի այնպես, ինչպես հրամայում է քրիստոնեական վարդապետության ոգին»: Թղթակիցը լավ է յուրացրել հայ հոգևորականության դեմ պայքարելու արժրունյա՞ն դասերը:

Ռուս նշանավոր հրապարակախոսների, պոետների և արձակագիրների անունները «Մշակում», որպես կանոն, հղումվում են չափանիշի առումով, նրանց ստեղծագործությունները զարգացման հեռանկար են գծում հոգևոր զարթոնք և ինքնաճանաչման պահապանող հայ ժողովրդի համար: Իր գաղափարական հակառակորդներին հարվածելու նպատակով Արծրունին օգտվում է գոգոլյան կերպարների հարուստ հավաքածուից, նրանց նմանեցնելով «Գոգոլի պետրուշկային, որն իր հետ ման էր ածում ամեն տեղ իր սեփական մթնոլորտը, իր սեփական հոտը, իր սեփական ատմոսֆերան... մեր ազգային պետրուշկաները թեև ապրում են XIX դարում, բայց պատած են մի անթափանցելի միջնադարյան մթնոլորտով, իրենց հետ ման են ածում պապերի գերեզմաններից դուրս բերած, արդեն հնացած և անպետք մտքեր» (1882, № 5):

Ռուս նշանավոր գրող Իվան Սերգենևիչ Տուրգենևի անունն, օրինակ, «Մշակի» համար չափանիշ է ո՛չ միայն ազգային գրականության զարգացման, այլև խորհրդանշել մի ամբողջ սերնդի գաղափարական պայքարի համար, որը հասունացրեց Ռուսաստանում ճորտատիրական կարգերի կործանումը: «Մշակի» Մոսկվայի թղթակից Ս. Դադյանն իր նամակում (1879, № 42) հաղորդում է, թե ինչպես է ռուս երիտասարդությունը մեծարում և գնահատում իր սիրելի գրողին, որի թողած ավանդները նա ընդունում է իբրև «թանկագին ժառանգու-

թյուն», որը պետք է զարգացնել, որովհետև այն ներծծված է սիրով դեպի «ճշմարտ ժողովուրդը, դեպի նրա վիշտը և տանջանքները»: Ռուս գրողների և հրապարակախոսների գաղափարական ժառանգությունը յուրացնելու և զարգացնելու անհրաժեշտությունը հրամայական էր ոչ միայն ռուս երիտասարդության, այլև հայ ժողովրդի 70—80-ական թվականների սերնդի համար, որովհետև Ռուսաստանում 50—60-ական թվականների հասարակական պայքարի հարցերը խիստ արդիական էին իրենց զարգացմամբ փոքր-ինչ ետ մընացած՝ ռուսական կայսրության փոքր ժողովուրդների համար:

«Թարգմանական ընկերության առիթով» հոդվածում (1880, № 7) Ս. Դադյանը սրում է ռուս գրականության նվաճումները թարգմանության միջոցով հայ ժողովրդի սեփականությունը դարձնելու և դրանով իսկ ազգային կյանքի և մշակութային զարգացմանը խթանելու խնդիրը: «Ոչ ոք չէ կարող ուրախալ այն հանգամանքը, — գրում է թղթակիցը, — որ մեր հասարակական և ընտանեկան կյանքը հետզհետե զարգանում է, կերպափոխվում անմիջապես ռուսաց կյանքի ազդեցության տակ: Ամեն մի նշանավոր փոփոխություն այստեղ գտնում է արձագանք և մեր մեջ: ...Մեր ինտելիգենցիան ամենամոտ կերպով ծանոթ է այդ կյանքի հետ և մի՞թե մեր կարդացող հասարակության այն մասը, որը զուրկ է մնացել ռուսերեն լեզվից, որ գիտե միայն մայրենի լեզուն, մի՞թե նրան հարկավոր չէ ծանոթանալ ռուսաց կյանքի հետ»: Ու՛մ միջոցով, եթե ոչ Գոգոլի, Տուրգենևի, Գոնչարովի, Տոլստոյի, Դոստոևսկու, Օստրովսկու, թվարկում է հեղինակը ռուս նոր գրականության կորիֆեյների անունները, ներանց ոեմախոսական ստեղծագործությունները համարելով ռուսական կյանքի հարազատ պատկերը, որը «մեզ ավելի մոտ է և հասկանալի»: Ուշագրության արժանի է Ի. Ս. Տուրգենևի մահվան առիթով Գ. Արծրունու գրած մահախոսականը (1883, № 116): «Երևելի ռուս հեղինակը» իր ստեղծագործությամբ ասես մարմնավորում է եվրոպական քաղաքակրթության և ազգային մշակույթի ցանկալի համաձուլվածքը: «Նա մնաց իր բոլոր հեղինակությունների մեջ բուն ռուս մարդ, ռուս բանաստեղծ, արտահայտիչ Ռուսաստանի օրական կենսական բարոյական կարիքների, բայց միևնույն ժամանակ մնաց միշտ կրթված եվրոպացի»: Սրանով է բացատրվում նրա սիրված հեղինակ լինելը ոչ միայն Ռուսաստանում, այլև Եվրոպայում: Արծրունին Տուրգենևին հատկացնում է «ահագին նշանակություն ռուսաց գրականության, ռուսաց քաղաքակրթության պատմության մեջ», որի ստեղծագործությունը ուղի է նշում նաև փոքր ազգերի զարգացող գրականությունների համար:

Թեև փոքրածավալ թերթի էջերը հնարավորություն չէին տալիս թարգմանական գործի նշանակության պրոպագանդումը զուգորդել թարգմանական երկերի ցանկալի չափով հրապարակմամբ, այսուամենայնիվ սուղ հնարավորություններն օգտագործվում էին. «Մշակի» 1882 թ. № 234-ում հրապարակվում են Ի. Ս. Տուրգենևի արձակ բանաստեղծություններից մի քանիսը, փոքրիկ նախաբանով: Ընթերցողների ուշադրությունը հրավիրելով Տուրգենևի կենդանի, իրական և բնական արվեստի համամարդկային բովանդակության վերաբերյալ, թարգմանիչ Գ. Յաղուբյանը, բանաստեղծական նուրբ շնչով և մարդկային խորագույն հույզով գրված այդ արձակ բանաստեղծությունների իր ընտրանին («Երկու հարուստ», «Աղքատ», «Կլսես դատաստանը հիմարի», «Կոշունք բարձրագույն էակի մոտ», «Թղթակից», «Գոհ մարդ») եզրափակում է Տուրգենևի նշանավոր խոսքերով՝ մեծ ու հզոր ռուսաց լեզվի մասին: «Բայց չէ կարելի հավատալ թե այսպիսի լեզուն մեծ ազգին չէ տրված» տուրգենևյան աֆորիզմին հաջորդում է «Մշակի» բաղմանշանակ միջամտությունը՝ «Երանի՛ այն ազգին, որի հարազատները այսքան սիրում են իրենց մայրենի լեզուն»: «Մշակի» 1884 թ. № 31—33-ում տպագրվել է Տուրգենևի «Հրեա» վիպակը:

Չպետք է մոռանալ այն հանգամանքը, որ Արծրունին իր թերթը կոչված էր տեսնում նախ հայ ինքնուրույն գրականության զարգացմանը նպաստելու: Թարգմանական գրականության հարցին նվիրված «Մի կարևոր բացատրություն» առաջնորդող հոդվածում (1886, № 39) թղթակիցների այն հարցին, թե կարո՞ղ

են արդյոք թերթին թարգմանություններ ուղարկել, խմբագիրը պատասխանում է, թե սկզբունքորեն այո, սակայն «Մշակը» շաբաթը երեք անգամ լույս տեսնելով չի կարող ի վնաս ինքնուրույն նյութերի տեղ տալ թարգմանություններին: Նա գրում է. «Մենք ունենք այս բոլորիս մեր խմբագրական պորտֆելի մեջ Գարշինի, Դիկենսի, Շելգունսկի, Տուրգենևի և ուրիշ հեղինակների գրքավածքների հայերեն թարգմանությունները, բայց նրանք օտար, իրենց զարգամամբ ավելի բարձր կուտորական շրջանների մտավոր արդյունք լինելով. այնքան մեղ համար հասկանալի չեն, որքան մեր ինքնուրույն, թեև գուցե անտաշ գրվածքները՝ թե ձևի և թե մտքի կողմից, որոնք սակայն ունեն այն առավելությունը, որ ներկայացնում են մեր սեփական կյանքի պահանջների արտահայտությունը, մեր սեփական ինքնուրույն մտածողության արգասիքը: «Մշակի» նպատակը միշտ եղել է, իր հիմնվելու օրից, ծնեցնել ժողովրդի մեջ ինքնուրույն մտածողություն...»: Օտար գրականությունների ամենաընտիր արտադրանքին ծանոթանալը, սակայն, ոչ միայն ցանկալի, այլև անհրաժեշտ է դիտվում: Թեև «Մշակը» հնարավորություն չունի բավարարելու թարգմանական գրականության օրավուր աճող պահանջը, բայց նա աշխատում էր հրահրել, շարժել այդ գործը տեղից, ոչ միայն թարգմանական արվեստի նըշանակությունը հասցնել ընթերցողներին, այլև սկզբունքներ մշակել. այսպես՝ մի ընդարձակ բանասիրականում (1891, № 132), ուր գրախոսվում են Լերմոնտովի «Մեր ժամանակի հերոսը» և Տուրգենևի «Նախընթաց օրը» երկերի թարգմանությունները (առաջինը «Արաքսում», իսկ երկրորդը «Տարազում» հրատարակված), հիշեցվում է Պուշկինի թեմատիկ խոսքը, թե թարգմանիչները քաղաքակրթության կայարանային ձիերն են, որոնք առաջ են տանում մարդկության մտավոր կառքը կայարանից կայարան: Որքան դանդաղ պիտի առաջ գնար մարդկությունը, եթե մի ազգի միտքը չդառնար մյուսի սեփականությունը, և որքան քիչ են աշխատել հայերն այդ ուղղությամբ, իր մտահոգությունը «Մշակի» միջոցով հայ ընթերցող հասարակության հետ կիսում է թղթակից Պ. Զաքարյանը: Բանաստեղծական գրվածքի թարգմանիչը պետք է լինի բանաստեղծ, կարողանա վերապրել հեղինակի զգացումը, գիտական աշխատության թարգմանիչը պետք է ունենա գիտական պատրաստականություն. պետք է ուսումնասիրել գրողին, նրա ժամանակը՝ կարողանալու համար վերարտադրել թարգմանվող ստեղծագործության ոգին, այս սկզբունքները ելակետ դիտելով, գրախոսվող թարգմանությունները որակվում են անբավարար և անհարազատ բնագրին:

Ռուս գրողներից «Մշակի» համար խնկելի անունն էր Վսեվոլոդ Գարշինը. թերթի բանասիրական բաժնում հրապարակված նրա երկու ստեղծագործությունները՝ «Նկարիչներ» (1884, № 50—52) և «Հանդիպում» (1884, № 60, 61), Մ. Ասիլյանի և Պ. Զաքարյանի թարգմանությամբ, հայ ընթերցողի առջև բացում են երիտասարդ գրողի ուրույն տաղանդը, այլաբանական ձևերի մեջ արտահայտված խոր մարդասիրությունը և շերտ հայրենասիրությունը: Ցավով և խորին ափսոսանքով է «Մշակի» թղթակիցը (Ա. Ղ.) Պետերբուրգից հայտնում երիտասարդ տաղանդավոր գրողի, «մարդկության այդ լավ բարեկամներից մեկի» մահվան լուրը, ռուս գրականության կորուստը անփոխհատուցելի գրտնելով, քանի որ Գարշինը «կատարելապես առանձին տեղ է բռնում ռուսաց բնիտրիստիական բոլոր նոր երիտասարդ ուժերի մեջ. նրա գրվածքներից շատերը կրում են ալեգորիական բնավորություն: Նրա գրվածքների թեմաները՝ ժամանակի շարիքները և ժամանակի տենդենցիաներն են, որոնց հանգուցյալը ձուլում էր բարձր գեղարվեստական ֆորմաների մեջ» (1888, № 41):

Հատկանշական է, որ ռուս գրողներին գնահատելիս «Մշակը» շեշտում և գրվատում է այն գծերը, որոնք պարտադիր է գտնում մեր նոր գրականության զարգացման համար. ամենից առաջ դա կյանքի արտացոլման ճշմարտացիությունն է և բարձր գաղափարայնությունը: Արժեքավորելով նշանավոր դրամատուրգ Ա. Ն. Օստրովսկու դերը ռուս գրականության զարգացման գործում, գրվատելով հատկապես կյանքը ճշմարտացի պատկերելու և հոգեբանական

խոր վերլուծության ենթարկելու նրա կարողությունը, ընդգծվում է «գրողի ընդունակությունը՝ բուն ռուսաց կյանքը բուն ռուսաց լեզվով և ոճով արտահայտելու, և այդ կյանքը իր պակասություններով սուր, կրիտիկական, անողորմ մտրակող ուղղությամբ բեմի վրա ներկայացնելու» (1886, № 62): Սրանով է բացատրվում, որ այդ սիրված ռուս գրողը իր պատվավոր տեղն է գրավում Գոգոլի, Պուշկինի, Լեմոնտովի և Տուրգենևի հետ մի շարքում: Քննադատական ուղղությունը գրականության մեջ «Մշակի» համար նախընտրելի էր: Կյանքի բացասական կողմերի ժխտման մեջ նա տեսնում էր ոչ միայն արատավոր երևույթներից ազատվելու, այլև դրական իդեալի հաստատման միջոց: Գոգոլյան դպրոցի «ծիծաղը՝ արցունքի միջից», որ հետագայում զարգացրին Օստրովսկին ու Շչեգրինը, միայն գեղագիտական սկզբունք չէր, այլև սոցիալական հայացք: Եվ հետաքրքրությունը դեպի ռուսական քննադատական ռեալիզմի դպրոցը թելադրված էր ոչ միայն «Մշակի» խմբագրի նախասիրությամբ, այլև, և ամենից առաջ, հայ ժողովրդի ազգային ինքնագիտակցության զարթոնքով, որին էլ հենց հատուկ է քննադատական մոտեցումը դեպի իրականությունը: «Մշակը» կյանքի այդ հզոր պահանջի արձագանքն էր: Եվ ո՛չ միայն, նաև՝ գոյ-ծիքը:

Ռուսական մշակութային կյանքի նշանակալից իրադարձությունները իրենց արձագանքն են գտնում «Մշակի» էջերում: Երբ 1887 թ. նոյեմբերին Պետերբուրգում տոնվում էր ռուս գրող Գլեբ Ուսպենսկու գրական գործունեության 25-ամյակը, թերթը սրտառու տողեր է գրում այն մարդու մասին, որն «իր տաղանդավոր գրով ամբողջ 25 տարի պաշտպան է հանդիսացել ամենալայն և ամենաբարձր գաղափարների, հանդես դուրս բերելով ժողովրդի կյանքը և ժողովրդի մարդուն իր բոլոր գույներով» (1887, № 139): Նշանավոր նա-րողինիկ գրողի մեծարմամբ «Մշակը» նաև բանաձևում է իսկական գրողի և գրականության հասարակական դերի իր ըմբռնումը՝ գրականությունը իբրև անարդարության, ճնշումների և հարստահարության դեմ պայքարի հզոր միջոց:

«Ռուս գրող Գոնչարով» մահախոսականով բացվում է «Մշակի» 1891 թ. № 105-ը: «Մենք բոլորս մեր երիտասարդության ժամանակ կրթվեցանք Գոնչարովի վեպերով, — գրում է Արծրունին, — որոնք ներկայացնում էին միշտ առատ նյութ քննադատության համար և պարունակում էին իրենց մեզ կենդանի հասարակական տիպեր ռուս կյանքից: Ո՞վ չէ հիշում հանգուցյալի «ОБЛОМОВ» վեպը, որը դարձել էր ընդհանուր գործածական, «ОБЛОМОВЩИНА» անունով գաղափարը, որը համանշան է ծուլության, անհոգության, անշարժության, անփութության:

Հագուցյալի յուրաքանչյուր վեպը նոր մտքեր էր հարուցանում, հասարակության մեջ տաք վիճաբանություններ էր ծնեցնում... և այլն: Ռուս հասարակության մտավոր նոր շարժման ժամանակամիջոցում վերին աստիճանի կլերթիչ ներգործություն ունեւ ռուս երիտասարդության վրա և առատ նյութ էր տալիս Բելինսկուն և Դոբրոլյուբովին իրենց քննադատությունների համար: Մահախոսականը կարճ է, սակայն հատկանշական. այն առանձնացնում է նշանակալիցը՝ սերունդներ են դաստիարակվել Գոնչարովի վեպերով, դրանց մասին Բելինսկու և Դոբրոլյուբովի հողվածներով: Այդ բարեբար ազդեցությունը կրել է նաև հայ երիտասարդությունը:

Ռուս հեղինակների մեջ կար մի անուն, որի նկատմամբ Արծրունու համակրությունը հասնում էր խորին ակնածանքի, որովհետև նա մարմնավորում էր գրող-հրապարակախոսի այն տիպարը, որը նրա համար և՛ օրինակ էր, և՛ չափանիշ: Դա Սալտիկով-Շչեգրինն է: «Вестник Европы» ամսագրում կարդալով Շչեգրինի «Կյանքի մանրուքներ» վերտառությամբ հողվածաշարը, Արծրունին այնքան է ներշնչվում ռուսական գրողի ստեղծած ցնցող պատկերներով, որ գրում է «Գյուղական կյանքի ուսումնասիրությունը» առաջնորդող հողվածը (1887, № 5), որպեսզի մատնացույց անի, թե ինչպես պետք է ուսումնասիրել կյանքը: «Շչեգրինի գրչի անսպառելի հանճարը, — գրում է Արծրունին, — գտնում է միշտ անդադար իր ստեղծագործությունների համար ոչ միայն նոր, վերին աստիճանի հետաքրքիր և կենդանի նյութեր հասարակա-

կան կյանքից, բայց և կարողանում է միշտ նոր և գրավիչ գեղարվեստական ձևեր գտնել իր այդ ստեղծագործությունների համար: Շչեդրինը արդեն ծերության հասակին հասած, նրա հանճարի ուժը ոչ թե միայն չէ սպառվում, չէ հտադիմում, բայց մինչև անդամ մադի չափ չէ թառամում: Ընդհակառակն, կարծես ամեն մի նոր հեղինակության մեջ այդ հանճարը ավելի ուժեղ, ավելի թարմ է դառնում:

Հայկական գյուղական կյանքը որքան կարոտ էր նման ուսումնասիրողի: Գյուղացին կեղեքվում էր հարստահարիչներից, խարխափում ագիտության մեջ և այդ անհուսալի վիճակից շուրս բերող ոչ մի ուժ, ոչ մի լուսատու աստղ չէր նշմարվում հորիզոնի վրա: «Ցանկանալ մեղ համար մի Շչեդրին,— գրում է Արծրունին,— ցնորք կլինեիր, բայց ցանկալի է, որ մեր գյուղական կյանքով հետաքրքրվողները ծանոթանային Շչեդրինի՝ դիտելու, ուսումնասիրելու և գրելու մեթոդի հետ և աշխատեն հետևել նրա օրինակին մեր գյուղական կյանքի ուսումնասիրության և հետազոտության գործում»:

Ո՞րն է ըստ Արծրունու Շչեդրինի այդ հոգվածների մեծ արժանիքը. այն, որ դրանք ոչ միայն գեղարվեստական գրչով նկարված էություններ են, որ ներկայացնում են տնտես շինականի, գյուղական քահանայի, կալվածատիրոջ և հարստահարողի տիպականացված կերպարները, այլև ուսական գյուղական կյանքի լուրջ ուսումնասիրություն են: Գեղարվեստական արժանավորության ձուլումը խորագույն ճշմարտացիության հետ կազմում է Շչեդրինի տաղանդի բնորոշ գիծը: Կյանքի այդպիսի խոր ճանաչումը միայն կարող է դուռ բանալ դեպի այն բարեփոխելու ճանապարհը: «Մեր հայոց գյուղը վաղուց է արդեն սպասում իր հետազոտողին»,— ավարտում է հոգվածը Արծրունին, իբրև խմբագիր երազելով իր թերթի էջերում ևս տեսնելու գյուղական խավարի, հարստահարության շչեդրինյան մերկացումներ: Հայրենասերի ցավից ծնված անխնա երգիծանքը՝ ընդդեմ մարդու ստորացման և հանուն մարդու բարձրացման, բացասող և հաստատող տարերքների միաբանությամբ կյանքը դիտելու սկզբունքը հայ գրականության և հրապարակախոսության մեջ արմատավորելու ձգտումը Արծրունուց անբաժան եղավ նրա ամբողջ գործունեության ընթացքում: Շուտով ցավալի առիթ ներկայացավ Արծրունուն գրահատականի ամփոփիչ խոսք գրելու գրող-հրապարակախոս Սալտիկով-Շչեդրինի մասին. «Մշակի» 1889 թ. մայիսի 2-ի համարը բացվում է խմբագրի «Մի մեծ ուս գրողի մահը» հոգվածով: Ռուս հանճարեղ երգիծաբանի մահը դիտելով անդամանելի կորուստ, Արծրունին նշում է. «Ռուս սատիրան, ուս երգիծաբանական գրական ձևը Շչեդրինից առաջ երբեք չէր հասած այն վեհ ընդարձակության, երբեք այդքան խոր կերպով չէր թափանցել, չէր մտել ժողովրդի բոլոր խավերը, որպես այդ կարողացել է անել երեսուն տարի շալունակ Շչեդրինի մերկացնող, անխնա մտրակող սատիրան»:

Կծու, սուր գրչով շարունակ արթուն պահել ուսական հասարակական կարծիքը, անընդհատ արձագանքել ընթացիկ հուզող խնդիրներին, սթափեցուցիչ զորեղ ձայն բարձրացնել ընդդեմ հտադիմության և ուսակցիայի, երբեք ձեռքից վայր չգցելով առաջադիմության դրոշակը, այս է գրող-հրապարակախոս-քաղաքացի Շչեդրինի բնութագիրը: Ուշադրություն է գրավում նաև Արծրունու հետևյալ խորաթափանց դիտարկումը. օրենսդրական, վարչական կարգադրություններով անհնարին էր միանգամից ոչնչացնել ճորտության ոգին, որ խոր արմատներ էր գցել ուսական կյանքի մեջ, և ահա Շչեդրինը երգիծանքի մտրակով հալածում է այդ ստրկական դժգոհումները, որտեղ էլ այն բույն դրած լինեիր, ինչ կերպարանք էլ առած լինեիր, «...հալածում է ճորտական ժամանակներից մնացած այդ անմխիթար և վնասակար ոգին՝ ծուլ, անտարբեր, անազնիվ և հեշտ միջոցներով փող աշխատելու ձգտում ունեցող հասարակության մեջ, հալածում է նրան զեմստվոյի մեջ, որը հնացած հաստատությունների շավղով է ընթանում, ալածում է նրան ազնվականության մեջ, պաշտոնյաների շրջանում, որոնք արտաքուստ կյանքի նոր ձևերն ընդունելով, հոգով և սրտով շարունակում են դավանել հին գաղափարները...»: Դրվատվում է Շչեդրինի անկոտրում կամքը, անսասան հավատը, հավատարմությունն իր իդեալներին՝ ի հա-

կադրություն այն գործիչների, որոնք միաստիկայի, պեսիմիզմի, սկեպտիցիզմի գիրկն էին ընկնում, երբ տեսնում էին, որ անհնարին է հաշտեցնել իրենց իդեալները իրականության հետ: Ինչ վերաբերում է Շչեդրինի լեզվին, որը ումանյ խփստ էր թվում, ապա այն միանգամայն Արծրունու ճաշակով է, քանի որ հասարակական ախտերը զրոշմում է իրենց անուններով:

Պետք է կարդալ ամբողջ հոդվածը՝ տեսնելու համար հեղինակի ոգեշնչման թաքուն աղբյուրը: Հոդվածն ասես անուղղակի պատասխան է այն հարցին, ինչ որն է «Մշակի» համար նախընտրելի հրապարակախոսական ոճը և ուղղութիւնը: Կարելի է ասել, որ այս հոդվածը բնութագրելով ողուս «գրական հսկային», դրական բնութագիր է բերում նաև Արծրունուն ու նրա թերթին: Չպետք է կարծել, անշուշտ, թե այդ համակրանքը հասնում է հայացքների լրիվ համեմատական: Արծրունուն տեսանելի է երգիծաբան, հին կարգերը քննադատող ու մտրակող Շչեդրինը: Նրան անհայտ, անընկալելի է մնում Շչեդրինի հայացքների քաղաքական պաթոսը՝ հեղափոխական դեմոկրատիզմը, քանի որ որքան էլ արմատական, Արծրունու ազատամտությունը չի պատռում լիբերալիզմի կարծրացած էնդելը: Մի առիթով Արծրունին հայտնում է ընթերցողներին, թե «այժմ մենք կատարյալ իրավունք ունենք տպագրելու «Մշակի» միջ հանգուցյալ Շչեդրինի բոլոր գրվածքները, քանի որ հանգուցյալի որդուց, ժառանգից, մենք ստացած ունենք մի գրավոր թույլտվություն, որով նա իրավունք է տալիս մեզ իր հոյ բոլոր գրվածքները թարգմանել հայերեն լեզվով և տպագրել «Մշակի» մեջ» (1892, № 127): Այս խոսքերը Արծրունին գրել է իր մահվանից մեկ ամիս առաջ և թեև ողուս հանճարեղ երգիծաբանի խոսքը հայերեն հնչեցնելու նրա ծրագրերը մնացին անկատար, բայց փաստն ըստինքյան խոստն է: Այն վկայում է Արծրունու գրական-հասարակական հեռատես կողմնորոշումների մասին, որն ակտիվ մարտնչող հրապարակախոսությունը, երգիծանքը ուզում է ծառայելու կյանքի վերափոխմանը:

Ուշադրություն է արժանի նաև այն գնահատականը, որ տրվում է «Մշակի» էջերում ողուս հրապարակախոսության մեկ ուրիշ կարկառուն ներկայացուցչի՝ Ն. Վ. Շելգունովին: Ժիշտ է նկատված, որ նա ողուս առաջադեմ մտավորականության այն լավագույն մասի հետ էր, որտեղ փայլում էին Բելինսկու, Դոբրոլյուբովի, Պիսարևի նման տաղանդավոր հրապարակախոսները: Ներկայացնելով նրա ժողովրդաստանական բեղմնավոր գործունեությունը, «Մշակի» մայրաքաղաքային թղթակից Պ. Զաքարյանը. աշխատում է հայ ընթերցողներին ըմբռնելի դարձնել հրապարակախոսի մեծության գաղտնիքը. «Ընթանալով ժամանակի հետ (շատերը մնացին կես ճանապարհին), նա ապրում էր ողուս հասարակության զգայուն մասի հետ, իր ուսերի վրա կրում էր նրա ցավերը, նրա հոգսերը, քննելով ողուս կյանքի երեւոյթները, նա անխնա մտրակում էր բոլոր հակահասարակական զգացմունքները, ցույց էր տալիս այն սաղմերը, որոնք խոստանում են առողջ հասարակական գործ» (1891, № 46): Ահա ինչու էր երիտասարդությունը կլանում ազատություն, եղբայրություն և դեմոկրատական իդեալներ քարոզող Շելգունովի տաղանդավոր դրվածքները, եզրափակում է թղթակիցը:

«Անհատը և ազգը» առաջնորդող հոդվածում (1890, № 1) Արծրունին փորձում է սահմանել Ռուսաստանի տարածքում ապրող ազգությունների փոխհարաբերությունների ցանկալի ստատուսը, ելնելով այն դրույթից, թե «որքան ամբողջ մարդկությունը կազմող յուրաքանչյուր ազգություն ավելի կպահպանե իր բարոյական, մտավոր, հոգեկան առանձնահատկությունները, այնքան դրանից ավելի կշահվի և ամբողջ մարդկությունը»: Նման փոխհարաբերության պայմաններում նա գտնում է, որ ողուսական կայսրության բոլոր ազգությունները կկարողանան զարգանալ, ընդհանուր ջանքերով կուստուրական վերելք ապրել, ծնելով լեբմոնտովի, Գոգոլի, Շեչենյույի, Միցկևիչի և այլոց նման մեծություններ, որոնք պատկանելով ողուս, ուկրաինացի, լեհ, և այլ ազգերի, կրպականեն և ամբողջ Ռուսաստանին ու մարդկությանը:

Տ. Հովհաննիսյանը, որ 80-ական թվականների վերջերից սկսեց ակտիվ-

րեն թղթակցել «Մշակին» Մոսկվայից, ուշագրավ և հետաքրքիր բացատրություն է տալիս ռուսական հասարակական կյանքին ծանոթացնելու անհրաժեշտությունը, որն իր նամակների գլխավոր նպատակն է համարում (1889, № 118, 124, 129): Կովկասի հայերին անհրաժեշտ է ծանոթանալ այն աղբի կյանքին, որի հետ նրանց կապել է պատմությունը. հայկական հասարակական կյանքն ընթանում է ռուսականի անմիջական ազդեցության տակ: Բացի այս, Ռուսաստանի կյանքը ըստինքյան հետաքրքրության արժանի երևույթներ է պարունակում, քանի որ հետևելով և աշակերտելով Եվրոպային, նա ինքնուրույնաբար է գնում առաջադիմության ճանապարհով: Այսպիսով, ռուսական կյանքը եվրոպականի պատճեն չէ և ջշպտ բաներում տարբերվում է եվրոպական ազգերի կյանքից, և այդ տարբերությունները խոսում են ի նպաստ Ռուսաստանի: Ճիշտ է, Արևմտյան Եվրոպան ժամանակակից քաղաքակրթության ստեղծողն ու դրոշակակիրն է, բայց նա թանկ զոհողություններով է հարթել առաջադիմության ճանապարհը, և Ռուսաստանը այդ կորուստներից ազատ է մնացել, որովհետև գնացել է Արևմտյան Եվրոպայի արդեն հարթած ճանապարհով: Ահա, ռուսական փորձը կարող է լավ օրինակ և միջոց լինել հայերի համար՝ վճռելու թե ինչ կարելի է տեղափոխել Եվրոպայից հայրենիք. «Պետք է խավարում թաղված մեր հայրենակիցների աչքերը դարձնել դեպի Եվրոպայում փայլող քաղաքակրթության արեգակը. պետք է բանալ այդ քաղաքակրթության հոսանքը դեպի մեր ժողովրդի կյանքը, միևնույն ժամանակ թույլ չտալով, որ եվրոպական քաղաքակրթության կեղծ և հիվանդ տարրերը ևս թափանցեն դեպի այդ կյանքը» (1889, № 129): Ամբողջ հարցը հենց դրանումն էր, թե եվրոպական կյանքի ո՞ր կողմը և ո՞ր երևույթներն էին քննադատելի ու մերժելի: Այս հարցի հստակ պատասխանը մենք, ցավոք, չենք տեսնում ո՛չ թղթակցի հետագա նամակներում և ո՛չ էլ «Մշակի» էջերում: «Մշակը» նպատակամղված, հետեւողական կերպով պրոպագանդում էր եվրոպական ազգերի խաղաղ կոլտուրական-տնտեսական զարգացումը, աստիճանական պրոգրեսը դիտելով այն ճանապարհը, որով անվթար ու անարգել կարող են քայլել բոլոր ազգերը՝ մեծ թե փոքր: Ժամանակը հնարավորություն չէր տվել դեռևս հանրագումարի բերելու հասարակական մտքի եվրոպական և ռուսական ազդեցությունների արդյունքները, բայց հայ մտավորականները շտապում էին մատնացույց անելու առաջին պտուղներն ու արգասիքները, դրանց մեջ տեսնելով ապագա հունձքի խոստումնալից սերմերը:

Անցյալի հայ մամուլի նշանավոր գործիչներից մեկը՝ Աշոտ Աթանասյանը, որ ռուսաոճական տարիներին Եվրոպայից թղթակցում էր «Մշակին», նրա էջերում հրապարակած ուշադրության արժանի մի բանասիրական հոդված ունի, որը կրում է «Մի քանի խոսք» վերնագիրը (1891, № 139, 140): Ազգերը չեն կարող ապրել առանց փոխադարձ ազդեցությունների, մտորում է երիտասարդ հրապարակախոսը. ֆրանսիական մեծ հեղափոխության փրկարար փոթորկի ալիքները տարածվելով Եվրոպայով, հասան նաև Ռուսաստան. 30—60-ական թվականներին ռուսական կյանքը մեծ հեղաշրջում ապրեց. գրականությունը հասավ «իր փայլի ամենաբարձր աստիճանին», «Ռուսաստանում այդ շրջանում ահա ծնվեցին այդ նոր կյանքի արտահայտիչ ոգիները՝ Պուշկին, Գոգոլ, Լեռմոնտով, Բելինսկի, Դորրոլյուբով, Տուրգենև, Դոստոևսկի, Դոնշարով, Շչեդրին, Նեկրասով և շատ ուրիշներ՝ այդ շրջանի և ոգու հարազատ որդիներ և ռուսաց գրականության անմահ արձանները»: Հասարակական այս մեծ շարժման ալիքներն էլ տարածվելով պիտի հասնեին հայ իրականություն: «Հարևան և տիրապետող պետության մեջ պատահած մի այսպիսի մեծ շարժում չէր կարող առանց հետևանքի մնալ մեր երկրի համար», — գրում է Աթանասյանը և իր ասածը հաստատում հենց այն թերթի ստեղծման փաստով, որին նա աշխատակցում էր Եվրոպայից: Հայ երիտասարդները ձգվում են Ռուսաստան, Եվրոպա, «կրթվեցին ու ուղեղները լցնում ազնիվ, բարձր գաղափարներով, ձգտումներով և վառվում իրենց ապագա գործունեության վառ ծրագիրների կրակով»: Այդ երիտասարդներից էր Գրիգոր Արծրունին, որը Ռու-

սաստանում և Եվրոպայում կրթվելով, ներշնչվեց բարձր գաղափարներով և գտավ դրանք իրականացնելու ամենահարմար միջոցը՝ լրագրի ստեղծումը. «Մշակի» հրատարակությունը մի ճշմարիտ դարաշրջան է հայ մտավոր կյանքի համար: Լինելով մտավոր զարթոնքի արգասիք, «Մշակը» դառնում է այդ զարթոնքի գործիք, խթանելով ժողովրդի լուսավորության, ինքնաճանաչման գործին: «Մամուլը մի կախարդական հայելի է, — գրում է Աթանասյանը, — որտեղ պետք է անդրադառնա ժողովրդի կյանքի որպես ֆիզիոլոգիական, նույնպես և հոգեբանական ողջ պրոցեսը: Մամուլը իր նյութը, բովանդակությունը առնում է նույն ժողովրդից և ամփոփած, մշակած տալիս է նրան: Մամուլը ժողովրդի ամենաընդունակ աշակերտն է, և միևնույն ժամանակ նրա ճշմարիտ ուսուցիչը, դաստիարակն է: Մամուլը մի ընդարձակ ավազան է, որի մեջ երկրի ամեն կողմերից, ամեն անկյուններից, ամեն խավերից թափվելու են այդ ազգի, այդ ժողովրդի բարոյական և մտավոր կյանքի արդյունքների շարքերը», — այս խոսքերը ճիշտ իմաստավորելով «Մշակի» հրատարակության փաստը, միաժամանակ «մատնում» են մամուլի ապագա նշանավոր գործին, որ հետագայում «Խաթաբալա» հանդեսի էջերում իր խոսքերի ապացույցները պիտի տար:

Մամուլին վերապահված հոգևոր կամուրջի դերը «Մշակը» իրականացրեց այդ գործի նշանակության խոր ըմբռնումով և գիտակցությամբ: Նրա ձգած մոտիկ և հեռու կամուրջների մեջ իր հաստատուն և լայն բացվածքով առանձնանում էր հատկապես այն մեկը, որը ձգվում էր դեպի Ռուսաստան: Նրա հենարանները ամրացված էին քաղաքական հզոր անուրներով, իսկ նրա լայն հունով առատորեն դեպի հայ իրականություն հոսող կենսաբեր հյութերը, որ գալիս էին կյանք ներարկելու փոքր ժողովրդի արթնացող մարմնին, սկիզբ էին առնում հզոր աղբյուրներից: Այդ աղբյուրների ակունքների մոտ կանգնած էին XIX դարի ռուս մեծ գրողներն ու մտածողները:

ПРОПАГАНДА ПЕРЕДОВОЙ РУССКОЙ ЛИТЕРАТУРЫ И ПУБЛИЦИСТИКИ НА СТРАНИЦАХ ГАЗЕТЫ ГРИГОРА АРЦРУНИ «МШАК»

ЛИДА ГЕВОРКЯН

Резюме

Григор Арцруни, один из последовательных поборников русской ориентации, на страницах своей газеты «Мшак» особое внимание уделял пропаганде русской литературы и публицистики. Он стремился приобщить армянский народ к творчеству Пушкина, Гоголя, Лермонтова, Тургенева, Салтыкова-Щедрина, Добролюбова и других выдающихся русских писателей и мыслителей, считая их творчество вехами для развития армянской общественной мысли и литературы.